

УДК 141.30

СУПЕРЕЧНОСТІ ДИСКУРСУ ПІДДАНСЬКОГО СУБ'ЄКТА

Волков О.Г. (м. Мелітополь)

Анотації

У статті розглядаються суперечності дискурсу підданського суб'єкта-в-собі. Показується своєрідність використання індивідуального і колективного розуму. У підданському дискурсі виражаються відносини довірливості й відданості вождеві, терпимості. Виділяється нездатність до продуктивних перетворень, і, відповідно, пасивність, очікування допомоги з боку іншого.

In the article the contradictions of discourse of citizen subject-in-itself are examined. Originality of the use of individual and collective mind is shown. In citizenshipy discourse the relations of confidenceness and devotion to the leader, tolerance are expressed. Inability to productive transformations, and, accordingly, passivity, expectation of help from the side of other is distinguished.

Ключові слова

ПІДДАНСЬКИЙ СУБ'ЄКТ, СУБ'ЄКТ-В-СОБІ, ІНДИВІДУАЛЬНИЙ І КОЛЕКТИВНИЙ РОЗУМ, УНІКАЛЬНІСТЬ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ, МЕХАНІЗМ ВЛАДИ, ІНДИВІДУАЛІЗМ ІМПЕРСЬКОГО СУБ'ЄКТУ

Вступ

Актуальність дослідження політичного дискурсу зумовлена потребою з'ясування механізмів влади. У дослідженні дискурсу зазвичай заперечується роль і своєрідність суб'єкта, що характерно як для берлінської школи дискурсу, так і для французької [1-3, 5, 8, 9]. Тим часом заперечувати існування політичного суб'єкта як органічного цілого, який володіє не тільки цілісністю, але і своєрідністю, може привести до перебільшення зовнішніх чинників. На наш погляд, дискурс – це свідок здійснення суб'єкта, у даному випадку підданського. Тому ставиться завдання виявлення того, у залежності від сутності політичного суб'єкта відбувається реалізація владних відносин у дискурсі.

а) Унікальність індивідуальності

Індивідуалізм імперського суб'єкта в підданському замінюється на *унікальність індивідуальності*, тому вождем можна стати тільки за наявності індивідуальності, підставою якої є воління. Індивідуальність непередбачувана, унікальна і неповторювана, оскільки ірраціональна складова є визначальною, «розумом неможливо зрозуміти», як реалізується влада в підданському суб'єктові. Наведемо вислів, в якому ілюструються вище розглянуті особливості влади в підданському суб'єктові: «Наша влада непередбачувана, і не можна передбачати, що буде завтра, тому кожному треба навчитися жити в ситуації невизначеності. Проте серед наших лідерів можна виділити декілька

дійсно талановитих, завдяки мудрості яких ми виживаємо». В умовах непередбачуваності влади і особливої ролі індивідуальності істотно змінюється характер продукування, наприклад, у порівнянні з продукуванням імперського суб'єкта. Нагадаємо, що в імперському суб'єктові продукування пов'язане з об'єднанням зусиль окремих індивідуальностей, і об'єднання, у результаті якого виникає суб'єкт як єдине ціле, де відсутня ворожнеча і протистояння, у підданському ж суб'єктові імператив єднання майже повністю відсутній.

В умовах відсутності доцентрових тенденцій узгоджене продукування неможливе, тому підданський суб'єкт значно відстає від імперського у розвитку. У підданському суб'єктові відсутня підтримка і узгодженість дій, наслідком чого продукування в підданському суб'єктові індивідуалізується, – це так званий обмежений індивідуалізм, який нічого не має спільного з індивідуалізмом імперського суб'єкта. Виняткова індивідуальність, яка вражає, отримує визнання і підтримку: отже, ми починаємо розуміти, що підданський суб'єкт, незважаючи на те, що значно поступається по інтенсивності продукування імперському, містить у собі надзвичайну потенцію, вона настільки велика, що стає причиною відкидання індивідуальностей за межі підданського суб'єкта.

Такий анархічний індивідуалізм призводить до заперечення інституціалізації влади, тому неслухняність влади оцінюється як свобода. Звернемося за уточненням даного положення що до дискурсу, наприклад, до такого вислову: «Представники нашої влади в основному – посередності, які самі по собі нічого не представляють. Найкраще, що вони можуть, – це підсиджувати один одного. Які майстри інтриг, а подивисься на обличчя – конюх, який двох слів зв'язати не може». У підданському суб'єктові владу «не люблять», ставляться до неї з зневагою, тому посади дістаються тим, хто виявив професійну нездатність, а розкриває цю сторону влади в підданському суб'єктові «дискурс кухні».

Влада у підданському суб'єкті реалізується у протистоянні індивідуальностей, і лише в інституційному дискурсі відбувається її часткове обмеження. Ситуативна єдність зумовлює усунення відмінностей, і, як наслідок, виникає штучний дискурс, надмірно формалізований, і, відповідно, незрозумілий, що вимагає додаткової інтерпретації. Цей формалізований дискурс повний невизначеності, недомовленості, тому, «як сказати», – набуває особливого значення. Виникає суперечність: з одного боку домінування неповторності індивідуальності, з іншого – деіндивідуалізований, формальний дискурс влади. Правом використовувати такий дискурс володіють представники інститутів влади; цей дискурс стає інструментом панування. Він лякає своєю незрозумілістю, вимагає значних зусиль, щоб зрозуміти сенс висловлюваного.

б) Використання індивідуального розуму

Звернемо увагу на своєрідність використання розуму підданським суб'єктом. Домінування неповторності індивідуальності призводить до обмеженого використання колективного розуму, а його місце займає розум індивідуальний. Це пояснюється тим, що в підданському суб'єкті дуже важко об'єднати зусилля, інакше кажучи, основою для схвалення рішення виступає воля вождя, він же медіатор дискурсу, проте вождь може використовувати і розум інших індивідуальностей. У зв'язку з цим наведемо вимоги до представника вищої влади: „Наш вождь повинен бути мудрим, здатним відстоювати національні інтереси, наближати кращих, прислухатися до тих, ким він керує, бути здатним утілювати наші бажання”. Якоюсь мірою вимоги до вождя сформульовані в „Повчанні Польському королеві Сигизмунду Августу» С. Оріховського-Роксолана [7]. Індивідуальності, що належать до суб'єкта, покладають усю відповідальність на медіатора дискурсу, проте, як тільки виникають сумніви в його компетентності, довіра зникає. Звернемо увагу, що довіра може бути не лише суто позитивною, а й містити різні відтінки, а також переходити в недовіру. Більш того, *довіра* і *недовір'я* можуть утворювати симбіоз, на перший погляд незрозумілий, і це виправдано, оскільки довірливі відносини в підданському суб'єктові фактично визначають існування, а недовір'я не приводить до інверсії владних відносин. Тому довіра зливається з недовір'ям і утворює з ним єдине ціле; довіра, близькі відносини і взаємна підтримка обмежені недовір'ям, оскільки індивідуальності знаходяться в конкурентних відносинах. Можливо, той що наказує і виконує в якийсь момент поміняються місцями, але це не призводить до інверсії владної вертикалі. Звернемо увагу, що при розгляді дискурсу суб'єкта-в-собі ми утримуємося від дослідження відносин з іншим, оскільки цей дискурс – своєрідна розмова з самим собою, проте це не означає, що інший не впливає на цей дискурс. Більш того, цей вплив може бути дуже значним, тим більше що підданський суб'єкт схильний до впливу з боку іншого; при дослідженні дискурсу суб'єкта-в-собі ми тільки з'ясуємо, чому суб'єкт виявляється залежним від іншого.

б) Межі недовіри до влади

Повернемося до відносин довірливості і недовір'я в дискурс підданського суб'єкта-в-собі. Наведемо наступний вислів: «Ми Вам повірили і дали великі повноваження, але, на жаль, Ви цього не виправдали, не зуміли досягти позитивних результатів. Наші очікування не виправдалися, тому треба розглянути питання про Вашу відповідальність», – зміст цього висловлювання свідчить про зміну владних відносин. Можливі складніші варіанти відношення довірливості і недовір'я, наприклад, коли довіра має обмежений характер і є тенденції до зростання недовір'я. Наведемо фрагмент дискурсу, який характеризує дані відносини: «Що творить наше керівництво, не зрозуміло. Зусилля багатьох людей і величезні витрати нівелюються. Наявні зловживання

владою». Вислів свідчить про недовіру до влади, і в той же час, він не допускає її інверсію, оскільки влада – це свої, а до своїх належить сукупність індивідуальностей, які утворюють локальний суб'єкт. Визнання власної недосконалості стає причиною неможливості заперечення тих, хто зловживає владою, тому критика в підданському суб'єктові носить обмежений і неефективний характер. У багатьох випадках вона виявляється закритою, тобто не набуває поширення на комунікативний простір у цілому. У даному випадку критика – результат обурення, яке обов'язково присутнє в дискурсі підданського суб'єкта; це обурення може бути спрямоване на індивідуальність, проте, якщо індивідуальність не протиставляє себе суб'єктові, то прощається. Отже, з одного боку – обурення, з іншого – прощення. Обурення викликається недосконалістю і невлаштованістю, але обурення знімається прощенням, яке зумовлене високим рівнем довірливості. Наведемо висловлювання, в якому виражається прощення: «Безумовно, помилки очевидні, і їх наявність не викликає сумніву. Прийшов час їх виправляти і це повинно бути справою нашої честі. Ці регіони пора викоренити». Прощення допускає, у даному випадку, навіть не згадку винного, тим більше що ним може бути медіум дискурсу. Це прощення можливе навіть за умови негласного визнання помилок, при чому помилки медіума дискурсу взагалі не акцентуються, а його провина переноситься на суб'єкт у цілому, тим більше що прощення взагалі не вимагає тривалої артикуляції в дискурсі, оскільки відносини протестного суб'єкта побудовані на довірливості. Нагадаємо, що дискурс суб'єкта-в-собі допускає артикулювання сенсів існування суб'єкта, що утворюють сутність суб'єкта. Це дискурс іманентності, дискурс, в якому суб'єкт розмовляє сам з собою наодинці, в глибині свідомості, тому багато висловів не отримують письмового втілення, тому він ще не відрізняється структурованістю і повнотою аргументованості; проте це не вказує на його неповноцінність, оскільки промовляння наодинці з собою сприяє зміцненню основних сенсів існування.

Отже, обурення, яке має місце в дискурсі підданського суб'єкта-в-собі, не має деструктивного характеру, тому воно може виражатися у формі побажання, прохання, навіть благання. Справа у тому, що той хто виконує, довіряє тому, хто наказує, вірить у його *вибраність*, і утиски з боку влади, насильство стосовно самого себе пояснюються незнанням того, що відбувається. Наприклад, висловлювання такого характеру: «Народ страждає і мучиться від гніту. Свавільля чиновників приводить до багатьох порушень, повного безправ'я. Тому ми звернемося до вищих представників влади і розповімо про те беззаконня, яке здійснюється. Ми віримо, що винні будуть покарані». Цей вислів свідчить про те, що обурення досягло межі, але воно не допускає інверсії влади, оскільки обмежується довірою; саме цим можна пояснити терпіння, і надію на можливість зміни владних відносин.

d) Відданість, яка не має меж

Звернемося до питання, чому обурення у підданському суб'єктові не приводять до інверсії владних відносин. Причина, як було вже відмічено, полягає в довірі, на якій побудовані відносини між індивідуальностями. Для підданського суб'єкта є характерним, що довіра припускає *відданість*. Це відданість медіатору дискурсу не має межі; які б санкції не застосовувалися до виконуючих, у тому числі і репресії з боку медіатора дискурсу, вони не в змозі підірвати відданість. У підданському дискурсу відданість отримує наступний вислів: «Мене, стійкого борця, і людину, віддану партії, звинувачують у зраді. Мені здається, що це непорозуміння, яке з часом буде подолано, і мене виправдають». Ми вже обговорювали питання про відданість вождеві, іншими словами легітимність у трактуванні М. Вебера [4]. В даному випадку відданість розглядається як те, що обмежує обурення, отже, відданість як екзистенція забезпечує збереження суб'єкта, оскільки саме вона стає причиною єднання індивідуальностей в межах суб'єкта. Відданість може мати особистісний характер, але також може бути обумовлена визнанням істинності певного знання або ідеології; ідеологія – це і є знання, за допомогою визнання яких істинним можна виявити відданість, а знання в цьому випадку стають інструментом підкорення. Цією здатністю змінювати знання «під себе» повинен володіти медіум дискурсу, саме він виступає головним інтерпретатором знання, привласнюючи собі цю роль. Особиста відданість утілюється в уявленні про незамінність, але незамінним виявляється тільки медіум дискурсу, тоді як останні індивідуальності знецінюються, отже, стає зрозуміло, що індивідуалізація у підданському суб'єктові має абсолютно інший характер, ніж в імперському. Індивідуалізація у підданському суб'єктові не призводить до індивідуалізму, і як наслідок виникає є парадокс: суб'єкт, цілісність якого можлива на основі відданості, припускає не індивідуалізм, а, навпаки, деіндивідуалізацію, а індивідуальністю може бути тільки медіум дискурсу. Отже, у суб'єкті, відносини в якому мають характер особистої відданості медіумові дискурсу, в той же час є заперечення індивідуалізму.

Відданість як екзистенція виявляється в *упокорюванні* і *покірності*. Бути вірним означає вірити у вождя, вірити так, щоб брати на себе обов'язки; якщо щось встановлюється для себе як обов'язок, то виникає необхідність його не порушувати. Наявність віри у вождя накладає на себе зобов'язання, таке зобов'язання, яке виражається у сукупності вимог до самого себе: таким чином, відданість стає змістом саморефлексії підданського суб'єкта, рефлексії, яка ґрунтується на імперативі відданості. У чому полягає відмінність цього імперативу від кантівського? У І. Канта повинність має джерела у визначенні змісту відношення до себе та іншого [6]. Вимога, в даному випадку, призводить до виникнення повинності стосовно себе самого, що і є імператив, а рефлексія підданського суб'єкта, яка була описана вище, не

визначається цією єдністю, оскільки наявна асиметрія владних відносин. Якщо виконавці мають зобов'язання підкорятися нормативам, то ті, хто наказують, вільні від них, їм багато що прощається, оскільки їм довіряють. Але, так або інакше, існують відносини повинності, хоча вони можуть мати різний характер, який є похідним від моральності тих, хто наказує: якщо вони підкоряються вимогам моралі, то тільки в цьому випадку такий імператив фактично збігається за змістом з кантівським. Якщо ж ті, хто наказує, у тому числі і медіатор дискурсу, не відповідають моральним вимогам, то повинність набуває потворного характеру, і тоді стає вигідно підтримувати недосконале, слабе, але тільки таке, яке визнається позитивним тими, хто наказує, що і забезпечує придбання благ для індивідуальності. Отже, етика підданського суб'єкта має суперечливий характер: з одного боку, вона допускає доброзичливість, довіру, непротивлення, заперечення насильства, бачення іншого як близького, довірливості, наївності, добросусідства, готовності піти на поступки і т. д., з іншого боку ця етика допускає готовність підкорятися будь-яким вимогам, зокрема аморальним, недовір'я, відмову визнання самоцінності індивідуальності, поступливість і нездатність постояти за себе, терпимість до вияву зла і тощо. Наведемо вислови, які можуть їх схарактеризувати: «Ми мирний народ з тисячолітньою історією і не хочемо протистояння і конфліктів, тому ми підтримуємо тих, хто відстоює принципи миру і демократії. Критика на нашу адресу багато в чому несправедлива, коли говорять, що ми підтримуємо агресорів». Заперечення про «підтримку агресорів» у даному випадку має риторичний характер, насправді спростовується те, що є в реальності, і такий риторичний прийом може мати місце, якщо враховувати особливість своєрідності сенсів існування підданського суб'єкта. Нагадаємо, що політичний дискурс не має інституту істини, і тому неможливо перевірити правдоподібність цього вислів, отже, це твердження цілком достатнє, оскільки воно відноситься до дискурсу суб'єкта-в-собі, і призначеного тільки для внутрішнього промовляння сенсів. Використання висловів для введення помилки зумовлене тим, що підданський суб'єкт не прагне досконалості, умовою якої і є пошук істини, тому підданський суб'єкт може виправдати що завгодно, у тому числі і злочин.

е) Довірливість і терпимість

Звернемо увагу на *довірливість*, яка не знає меж і зумовлена терпимістю, у тому числі і по відношенню до вияву недосконалості. Довірливість має наївний характер, коли ще відсутній вплив іншого, оскільки інший ще не присутній в дискурсі суб'єкта-в-собі, але він інтуїтивно передбачається, тому підданський суб'єкт відкритий для впливу з боку іншого, який споконвічно приймається як досконалий. Довірливість якоюсь мірою пояснюється інтуїцією, згідно якої, якщо підданський суб'єкт є втіленням недосконалості, то обов'язково повинен

бути хтось, хто є втіленням досконалості. Підданський суб'єкт не здатний на продуктивні перетворення, отже, благо він чекає тільки ззовні, тому цей суб'єкт чекає допомогу з боку іншого, дива, яке може здійснитися; очікування, у свою чергу, унеможлиблює непотрібними зусилля, і творення як перетворення зсередини самого себе. Існування підданського суб'єкта зумовлено мінімальними потребами, за допомогою яких він у змозі реалізувати самого себе; ця своєрідна природність підданського суб'єкта є однією з його позитивних рис. Відсутність жорсткого цілепокладання стає передумовою для свободи, яку можна назвати свободою-від; це свобода від необхідності долати труднощі, перешкоди, відстоювати інтереси, творення тощо. Свобода-від як екзистенціальний стан породжує споглядальність, врівноваженість, зосередженість на самому собі, внутрішній спокій тощо; при цьому не забуватимемо, що йдеться про політичного суб'єкта, не про індивіда, а співтовариство. Споглядальність у даному випадку – стан соціальної свідомості, яка сприяє збереженню традицій і устрою життя, – консерватизм такого типу виступає причиною майбутнього розвитку. Підданський суб'єкт ніби «спить», і цей «сон» є причиною його збереження як цілого; можна сказати, що підданський суб'єкт нарощує себе зсередини мимоволі, не форсуючи розвиток. Його імперативи мають, як правило, м'який характер, примушення не відрізняється суворістю, відсутнє домінування інститутів. Підданський суб'єкт накопичує самого себе, і через деякий час, цілком можливо, трансформується в імперський, але це може відбутися тільки унаслідок сильного негативного зовнішнього тиску з боку іншого, тоді як у природному стані підданський суб'єкт – миролюбна істота, не здатна на активне протистояння і, тим більше, агресію. Підкреслимо, що йдеться про стан свідомості, але не більш того, і коли ми досліджуємо підданський суб'єкт, то розглядаємо сенси існування, які є у свідомості. Як може видатися на перший погляд, стан свідомості суб'єкта нестійкий, хоча насправді він виступає своєрідною обмеженою константою, оскільки своєрідність суб'єкта вже задана у свідомості. Чому обмеженою? Тому що сенси існування можуть змінюватися внаслідок навмисного впливу на свідомість, а також залежно від ситуації і подій, якщо соціальна свідомість підпадає під дуже сильний комунікативний вплив, або виникає надзвичайна ситуація, то сенси існування піддаються значній трансформації. Отже, підданська свідомість суперечлива, навіть антиномічна, як і свідомість будь-якого іншого суб'єкта.

Висновки

1. У дискурсі підданського суб'єкта-в-собі виявляється анархічний індивідуалізм, який зумовлює, з одного боку, непередбачуваність влади, заперечення інституціоналізації, з іншого – виникнення ситуативної єдності, яка має нестійкий характер.

2. Необхідність усунення відмінностей індивідуальностей призводить до формування надмірно формалізованого дискурсу,

розуміння якого вимагає додаткової інтерпретації, правом на яку володіють представники інститутів влади.

3. Обмежений колективний розум підданського суб'єкта передбачає використання індивідуального розуму, яким повинен володіти медіатор дискурсу; саме ефективність застосування розуму визначає співвідношення довіри і недовіри.

4. Недовіра до влади виявляється у критиці, але вона не припускає інверсію владних відносин, оскільки вони побудовані на відносинах довірливості, крім того, неможливість зміни владних відносин пов'язана з визнанням власної недосконалості.

5. Критика є вираженням протилежних переживань: з одного боку – обурення, з іншого – прощення, тому, не зволікаючи на наявність критики в дискурсі підданського суб'єкта, критика не здатна вплинути на владні відносини.

6. Відсутність інверсії владних відносин пов'язана з відданістю медіатору дискурсу, яка не знає меж, і реалізується на основі ідеології як знання, в яких не можна сумніватися.

7. Відданість виражається в упокорюванні і покірності, які пов'язані з тим, що віра у вождя допускає виконання обов'язків і вимог, тобто вони стають обґрунтуванням рефлексії підданського суб'єкта.

8. Проте повинність такого типу не відповідає моралі, оскільки вона припускає підпорядкування не розуму, а волі вождя, і в реальності виражається в підтримці слабого, потворного та ін. У наявності суперечність, яка являється в тому, що такі зовнішні вияви як непротивлення, заперечення насильства тощо, поєднуються з готовністю підкорятися будь-яким вимогам.

9. Уявлення про себе як втілення недосконалості призводить до нездатності до продуктивного перетворення, внаслідок чого підданський суб'єкт не може подолати труднощі, і тому знаходиться в стані очікування, що стає причиною природного стану, коли суб'єкт обмежується реалізацією тільки мінімальних потреб.

10. Стан свободи-від підданського суб'єкта випускає зосередженість на самому собі, споглядальність, внутрішній спокій, терпимість як спосіб світовідчування, що сприяє збереженню традицій і устрою життя.

Перспективи подальших досліджень:

✓ аналіз феномена підданського суб'єкта та проблем, що виникають у зв'язку з його формуванням, та реалізацією його функцій у владних відносинах.

Джерела

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика: Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.

2. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть: Перевод и вступительная статья С. Н. Зенкина. – М.: Добросвет, 2000. – 387 с.

3. Бьолер Д. Ідея та обов'язковість відповідальності за майбутнє // Філософська думка. – 2007. – №1. – С. 117-134.
4. Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послеслов. Ю. Н. Давыдова. Предисл. П. П. Гайденко. – П.: Прогресс, 1990. – 808 с.
5. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія: Підручник. – К.: Лібра, 1999. – 488 с.
6. Кант И. Сочинения: В 6 т. – Т.1.Ч.1. – 544 с. (Философское наследие).
7. Оріховський-Роксолан С. Напучення польському королеві Сигизмунду Августу // Історія філософії України: Хрестоматія. – К.: Либедь, 1993. – С. 36-42.
8. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет: Пер. с фр. С. Табачниковой. Под ред. А. Пузыря. – М.: Касталь, 1996. – 448 с.
9. Хёсле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности // Вопросы философии. – 1994. – №10. – С. 112-123.

Стаття надійшла 20.02.2009 р.